

Migracje w XX wieku

Wiek XX to nie tylko stulecie dwu wielkich totalitaryzmów, ale także okres masowych migracji, ucieczek, wysiedleń i deportacji oraz związanych z tym ludzkich nieszczęść. Szacuje się, iż w wyniku przymusowych migracji swe miejsce zamieszkania utraciło około 100 mln osób, w tym w Europie liczba ta sięga około 50 mln.

Migracja polegająca na trwałym lub czasowym opuszczeniu miejsca stałego pobytu i przemieszczeniu się na inne miejsce, jest procesem społecznym o wielkim znaczeniu w dziejach ludzkości. Typologia migracji zakłada podział na migracje dobrowolne i przymusowe, legalne i nielegalne, okresowe (krótkotrwałe) stałe i wahadłowe, wewnętrzne (w obrębie danego państwa, np. wieś-miasto) i zewnętrzne, w tym wewnątrzkontynentalne (międzypaństwowe) i międzykontynentalne. Ze względu na przyczyny migracji dzielimy ją najczęściej na migracje o podłożu politycznym, ekonomicznym, religijnym, światopoglądowym czy też rasowym. Cele stawiane przez migrantów mogą być zróżnicowane, np. zarobkowe, polityczne (uzyskanie wolności politycznej) innowacyjne (budowa nowego ładu), konserwatywne (próba przywrócenia dawnego porządku), emerytalne, łączenia rodzin i małżeńskie (w celu zawarcia związku małżeńskiego). Niezależnie od swej formy, migracje były doniosłym czynnikiem wpływającym na dzieje kontynentów, starożytnych potęg i nowożytnych państw, rodzin, plemion i współczesnych narodów¹.

W dziejach Polski ruchy migracyjne odegrały doniosłą rolę. W przeszłości był to zarówno napływ obcej narodowościowo ludności na ziemię polskie i emigracja Polaków do

¹ Por. A. Maryański, *Migracje w świecie*. Warszawa 1984; M. Okólski, *Współczesne europejskie migracje międzynarodowe a dynamika procesów integracyjnych*, *Studia Socjologiczne*, 2001, nr 1 s. 11-16; P. Kraszewski, *Typologia migracji*, (w:) *Migracje-Europa-Polska*, red. W. J. Burszta i J. Serwański. Poznań 2003 s. 27-29. M. Kubiak, K. Slany, *Migracje*, (w:) *Encyklopedia socjologii*, t. 2. Warszawa 1999, s. 243-249; J. E. Zamojski, *Migracje po II wojnie światowej*, (w:) *Migracje 1945-1995. Migracje i społeczeństwo*, t. 3. Warszawa 1999, s. 7-20.

innych krajów, jak i przemieszczanie się ludności w obrębie państwa polskiego, z różnym nasileniem tych wędrówek w różnych okresach².

Emigracja z Polski nie jest zjawiskiem nowym. Emigracją niepodległościową nazywano tych, których do opuszczenia kraju zmusiły klęski kolejnych powstań narodowych, skierowanych przeciwko państwom zaborczym (Rosji, Austrii i Prus) z lat 1794, 1830 i 1863. Poza Ojczyznę znalazło się około 20 tys. osób. Przełom XIX i XX wieku charakteryzuje masowa emigracja zarobkowa. W latach 1888-1914 z terenu dawnych ziem Polski wyjechało blisko 3,5 mln osób. W odróżnieniu od poprzedniego okresu emigrowali wówczas głównie chłopci i wyrobownicy rolni. Główną przyczyną było przeludnienie ziem polskich pod zaborem – w II połowie XIX wieku ludność Europy wzrosła o 70%, podczas gdy na ziemiach polskich o 109%³.

Wyjazdami za chlebem i pracą dla siebie określano wyjazdy z niepodległej już Polski. W latach 1918-1939 II Rzeczpospolitą opuściło na stałe 1,2 mln obywateli. Głównymi kierunkami emigracji była Europa Zachodnia (głównie Francja, Belgia i Niemcy) oraz Stany Zjednoczone (gdzie obecnie szacuje się liczbę Polaków i osób polskiego pochodzenia na 8,5 mln) Brazylia i Argentyna. W wyniku drugiej wojny światowej oraz w okresie powojennym wielu Polaków znalazło się poza granicami swego ojczystego kraju. W okresie od 1951 do 1980 r. Polskę opuściło około 900 tys. osób, a przybyło do niej na stałe ponad 300 tys. osób (tabela 1).

Tabela 1. Przemieszczenie ludności Polski w latach 1944–1980

Lata	Wyjazdy z Polski w tys.	Przyjazdy do Polski w tys.
1944–1950	3 800,0	3 616,0
1951–1955	17,9	16,7
1956–1960	359,6	250,0
1961–1970	223,8	24,4
1971–1980	225,6	16,3

Źródło: Rocznik demograficzny Polski z lat 1950–1982.

² A. Kwilecki, Ruchy migracyjne ludności w Polsce Ludowej. Stan i potrzeby badań, w: Z pogranicza problematyki narodowej i międzynarodowej. Studia i szkice, Warszawa 1982, s. 38.

³ Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII-XX wiek). Pod red. A. Pilcha Warszawa 1984, C. Obracht-Prondzyński, Emigracja z Polski. Przyczyny formy-cele-skutki, w: W kręgu problematyki kaszubsko-pomorskiej. Studia i szkice. Gdańsk-Wejherowo 2003, s. 179-212, H. Janowska, Emigracja zarobkowa z Polski 1918-1939. Warszawa 1981.

Emigracja z Polski która przybrała masowe rozmiary w latach osiemdziesiątych stanowiła jeden z istotnych problemów społecznych kraju. O skali zjawiska świadczy fakt, iż w latach 1980-1988 ze swych ojczystych stron wyjechało 800 tys. obywateli polskich (w latach 1981-1986 średnio około 60 tys. rocznie) Do końca lat osiemdziesiątych z Polski wyemigrowało około 1 milion osób. Tak np. w 1988 roku wyemigrowało z Polski na stałe 200 tys. osób, w tym do Republiki Federalnej Niemiec 170 tys. (140 226 osób uznanych za „przesiedleńców” i 29 023, którzy zaliczani są do uchodźców”)⁴.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku miała miejsce kolejna fala emigracji z i do Polski⁵ oraz pojawienie się nowych migracji na linii Wschód-Zachód Europy.

Migracje Wschód-Zachód

Dokąd sięgają nowe mury „europejskiej twierdzy” chroniące jej mieszkańców przed napływem nieproszonych przybyszów?

Do niedawna jeszcze wydawało się, iż granicę dobrobytu stanowi zasięg Unii Europejskiej. W lipcu 1994 r. służby graniczne z Polski, Białorusi, Węgier, Rumunii,

⁴ Por. A. Sakson, Problem masowej emigracji z Polski w latach osiemdziesiątych. „Życie i Myśl” 1989, nr 10, s. 28-35; A. Banaszkiewicz, Główne kierunki i natężenie migracji światowych w latach 1945-1995, w: Migracje 1945-1995, op. cit., s. 21-37.

⁵ Por. Ludzie na huśtawce. Migracje między peryferiami Polski i Zachodu. Pod red. E. Jaźwińskiej i M. Okólskiego. Warszawa 2001; E. Jaźwińska, W. Łukowski, M. Okólski, Przyczyny i konsekwencje emigracji z Polski. Warszawa 1997; J. Korczyński, Sezonowe wyjazdy zarobkowe Polaków do Niemiec. Warszawa 2003; K. Heffner, B. Solga, Praca w RFN i migracje polsko-niemieckie a rozwój regionalny Śląska Opolskiego. Opole 1999; B. Solga, Migracje polsko-niemieckie i ich konsekwencje społeczno-ekonomiczne na obszarach wiejskich Śląska Opolskiego. Opole 2002; Migracje powrotne Polaków. Powroty sukcesu czy rozczarowania? Pod red. K. Iglückiej. Warszawa 2002; K. Heffner, T. Sołdra-Gwizdź, Migracje powrotne na Górny Śląsk z perspektywy socjologicznej. Warszawa 1997; W. Łukowski, Czy Polska stanie się krajem imigracyjnym? Warszawa 1997; M. Okólski, Imigranci; przyczyny napływu, cechy demograficzno-społeczne, funkcjonowanie w społeczeństwie polskim. Warszawa 1998, K. Głębicka, Przerzut migrantów do lub przez terytorium Polski. Warszawa 1999; A. Grzymała-Kozłowska, Polscy nielegalni pracownicy w Belgii. Warszawa 2001; A. Korybut Woroniecki, Illegal immigration to Poland. Groningen 2000; A. Florczyk, Uchodźcy w Polsce. Między humanitaryzmem a pragmatyzmem. Toruń 2003; H. Grzymała-Moszczyńska, Goście i gospodarze. Problemy adaptacji kulturowej w obozach dla uchodźców oraz otaczających je społeczności lokalnych. Kraków 1998; E. Nowicka, S. Łodziński, U progu otwartego świata. Poczucie polskości i nastawienie Polaków wobec cudzoziemców w latach 1989-1998. Kraków 2001; D. Stola, Rodzaje i mechanizmy migracji zarobkowych do Polski. Warszawa 1997.

Słowacji i Ukrainy powołały Wspólną Grupę Koordynacyjną, której głównym celem ma być zwalczanie zorganizowanego przemytu ludzi i towarów.

Państwa Europy Środkowo-Wschodniej stały się obecnie centrum nielegalnych migracji, strefą buforową między Azją i Afryką – skąd pochodzi większość migrantów – a Europą Zachodnią – głównym celem migracji.

W wielu krajach na Wschodzie i Zachodzie Europy gazety, niczym raporty z frontu, regularnie publikowały miesięczne dane o legalnym i nielegalnym napływie obcych, zamieszczały mapy z zaznaczeniem wędrowniczych szlaków – „tylu i tyłu” Rumunów i Rosjan przez Polskę i Czechy, „tylu i tyłu” Arabów przez Cieśninę Gibraltarską.

Jako ilustrację tych zjawisk służyły zdjęcia Albańczyków oblepiających keje we włoskich portach Bari, albo rosyjskich Żydów na ziemiach okupowanych przez Izrael, nadwożańskich Niemców w westfalskich obozach, Kurdów uciekających spod irańskich bomb pod tureckie, a jeszcze do tego Bośniacy, Chorwaci, Serbowie wygnani w ramach „czystki etnicznej”.

Migracje należą do najbardziej charakterystycznych zjawisk ostatniego dziesięciolecia w całym świecie. Ponad 20 mln uchodźców, legalnych i nielegalnych migrantów – to symbol XX-wiecznego świata⁶. Według rosyjskich prognoz jedynie z obszaru dawnego Związku Radzieckiego swe dotychczasowe miejsce zamieszkania może zmienić od 2 do 40 mln osób⁷. Wśród wielu problemów współczesnych migracji na szczególną uwagę zasługują przyczyny, przebieg i perspektywy migracji Wschód-Zachód.

Zmiany, które dokonały się w Europie Środkowej i Wschodniej doprowadziły nie tylko do intensyfikacji ruchów migracyjnych ze Wschodu na Zachód, ale także pomiędzy poszczególnymi krajami tego regionu. Liberalizacja ustawodawstwa dotyczącego przepływu osób, jaka nastąpiła w wielu krajach po 1989 r. zupełnie zmieniła warunki przemieszczania się obywateli, a także osób pochodzących z terytoriów byłego ZSRR. W krótkim czasie, kraje Europy Środkowej i Wschodniej zetknęły się z wszelkimi typami migracji (migracje pracowników, łączenie rodzin, migracje regularne lub nieregularne, tymczasowe, sezonowe lub przygraniczne oraz napływ uchodźców i osób starających się o azyl). Obserwowano także

⁶ Por. D. Hamilton, Die Suche nach einem Kompromiß für eine internationale Ordnung. „WeltTrends. Internationale Politik und vergleichende Studien” nr 1/1993, s. 15.

⁷ E. Hönekopp, Ursachen und Perspektiven: Ost-West-Wandergrungen. w: Zuwanderungspolitik der Zukunft. Bonn 1992, s. 23; F. Nuscheler, Flucht und Asyl. „Junge Kirche. Eine Zeitschrift europäischen Christen” nr 11/1990, s. 627-628.

przepływ odwrotny, dość ograniczony, osób, które niegdyś opuściły swój kraj z przyczyn najczęściej politycznych, a które pragnęły w nim zamieszkać lub prowadzić działalność gospodarczą. Wreszcie kolejną cechą charakterystyczną ruchów migracyjnych w tym regionie jest udział w nich mniejszości narodowych.

Fale migracji i przemieszczanie się mniejszości narodowych pomiędzy poszczególnymi państwami nie przybierają takich samych rozmiarów we wszystkich krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Różne są przyczyny tego stanu rzeczy. Wśród ogólnych czynników sprzyjających migracji należy zwrócić uwagę na następujące zjawiska:

Upadek systemu komunistycznego spowodował, iż obywatele państw Europy Środkowo-Wschodniej i dawnego ZSRR uzyskali możliwość poszukiwania lepszych warunków życia w innych krajach.

W państwach Europy Środkowo-Wschodniej żyje około 110 mln osób zaliczanych do mniejszości narodowych. Z uwagi na trudne warunki życia (gorsze niż w kraju ojczystym) oraz konflikty etniczne, wielu reprezentantów mniejszości narodowych migruje lub podatnych jest na te procesy. Tak np. w Rumunii żyje 2 mln Węgrów, 600 tys. na Słowacji, 170 tys. na Ukrainie, 400 tys. w Wojwodinie. Ponad 3 mln Rumunów żyje na Ukrainie i w Mołdawii. Po aneksji Rusi Zakarpackiej przez ZSRR pozostali na niej Czesi i Słowacy. W Bułgarii żyje około miliona Turków (jedynie w 1989 r. wyjechało ich 325 tys., choć wielu z nich później wróciło). Na obszarze byłego ZSRR żyje około 2 mln Niemców (m.in. 960 tys. w Kazachstanie, 850 tys. na obszarze Federacji Rosyjskiej, 101 tys. w Kirgistanie, 40 tys. w Uzbekistanie, 40 tys. na Ukrainie, 33 tys. w Tadżykistanie oraz 14 tys. na terenie pozostałych republik) oraz około 2,5 mln Polaków (w tym 700 tys. na Białorusi, 500 tys. na Ukrainie, 300 tys. na Litwie, 100 tys. w Kazachstanie, 70 tys. na Łotwie oraz około 900 tys. na pozostałym, obszarze byłego ZSRR)⁸. W Polsce żyje ponad jeden milion osób zaliczanych do mniejszości narodowych w tym m.in. około 3 00 tys. Niemców, 250 tys. Ukraińców oraz 200 tys. Białorusinów i 15 tys. Litwinów)⁹.

Rozpad państw wielonarodowych (ZSRR, Jugosławii i Czechosłowacji) oraz wojny domowe i konflikty zbrojne o podłożu etnicznym toczone na obszarze byłej Jugosławii oraz w azjatyckich republikach byłego ZSRR (np. walka o Górny Karabach czy też konflikt

⁸ T. Stipiczyński, *Polacy w świecie*. Warszawa 1992, s. 150-153.

⁹ Por. A. Sakson, *Polnische Minderheitenpolitik*, w: *Das moderne Polen. Staat und Gesellschaft im Wandel*. Potsdam 2003, s. 94-106.

w Gruzji i Czeczenii) spowodowały przemieszczanie się ogromnych grup ludności w celu poszukiwania lepszego losu poza granicami własnej ojczyzny (na terenie b. ZSRR liczbę uchodźców oceniano na około 1 mln osób).

Istotnym czynnikiem emigracji w wielu postkomunistycznych krajach Europy jest brak perspektyw życiowych co występuje szczególnie wśród młodej generacji (np. Albania czy też Rumunia). Wielu młodych, dynamicznych i przedsiębiorczych mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej chce budować swoją przyszłość w bogatych państwach Europy Zachodniej.

Duża różnica rozwoju cywilizacyjnego i poziomu życia występująca pomiędzy Zachodem i Wschodem (np. Albaniami i Włochami, Rumunią i Niemcami czy też Polską i Kazachstanem) jest istotnym czynnikiem skłaniającym setki tysięcy ludzi do podjęcia decyzji o emigracji, niezależnie od tego czy u jej podstaw leżą względy ekonomiczne, polityczne, narodowościowe, demograficzne czy też obawa przed zagrożeniem wojennym.

Największe nasilenie migracji Wschód-Zachód nastąpiło w latach 1989-1991, kiedy to np. w 1990 r. swe miejsce zamieszkania zmieniło 1,3 mln osób (w 1989 – 1,2 mln). Wśród tej liczby w 1990 r. było: 130 tys. azylantów, 700 tys. osób pochodzenia niemieckiego, 200 tys. Żydów, 70 tys. bułgarskich Turków oraz 200 tys. innych osób. Wśród azylantów dominującą grupę stanowili mieszkańcy Rumunii – 35,3 tys. (w 1991 – 40,5 tys.), Jugosławii – 22,1 tys. (w 1991 – 74,8 tys.), Turcji – 22,1 tys. (23,9 tys.), Bułgarii – 8,3 tys. (12,1 tys.) oraz byłego Związku Radzieckiego – 2,3 tys. (5,7 tys.).

W liczbie 700 tys. Niemców znajduje się grupa około 250 tys. obywateli byłej NRD, którzy przenieśli się do Niemiec Zachodnich. Dominującą grupę stanowiły jednak osoby pochodzenia niemieckiego, które uzyskały status Aussiedlera (w tym m.in. 147,9 tys. z obszaru byłego ZSRR, 133,2 tys. z Polski, 111,1 tys. z Rumunii oraz 1,7 tys. z Czechosłowacji i 1,3 tys. z Węgier)¹⁰. Wśród około 200 tys. emigrujących Żydów zdecydowana większość rekrutowała się z obszarów byłego ZSRR¹¹.

¹⁰ Por. R. Biermann, Migration aus Osteuropa und dem Maghreb. „Aus Politik und Zeitgeschichte”. Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament” nr 9/1992, s. 30-31.

¹¹ Por. K. H. Meier-Braun, Massenansturm aus dem Osten? – Die Wanderungsbewegungen aus dem früheren Ostblock lassen sich nicht voraussagen. „Zeitschrift für Kulturaustausch” nr 2/1992, s. 219-221. Por. także Ausgewählte Statistiken zur Migration in Osteuropa. „Migration. A European Journal of International Migration and Ethnic Relations” nr 3-4/1991, s. 163-172.

Badania porównawcze przeprowadzone wiosną 1991 r. w Czechosłowacji, na Węgrzech, Litwie, Polsce oraz w Rosji wykazały duży potencjał emigracyjny. Szacuje się, iż z tych pięciu krajów gotowych było wyemigrować na stałe od 12,7 mln do 14,3 mln osób. Ponad 68% ogółu respondentów, wyraziło chęć przeniesienia się na Zachód na okres kilku miesięcy, 38% chciałoby tam przebywać od roku do dwóch lat, 14% w okresie 5-6 lat, natomiast tylko 7% mieszkańców pięciu wschodnioeuropejskich krajów chciało zamieszkać na stałe na Zachodzie (z tego 5% z Czechosłowacji, 8% z Węgier, 2% z Litwy, 13% z Polski i 5% z Rosji).

Potencjalnymi migrantami były osoby w młodym wieku. Dominującymi czynnikami skłaniającymi do przesiedlenia się na Zachód były względy ekonomiczne oraz podówczas nie do końca wyjaśniona sytuacja polityczna panująca w poszczególnych krajach (np. w Rosji, Litwie, potencjalny rozpad Czechosłowacji, itp.)¹². Interesujące są także wyniki badań dotyczące kierunków migracji. Tak np. na początku lat dziewięćdziesiątych dla Polaków do najbardziej atrakcyjnych krajów migracji należały: USA – 47% badanych, Kanada – 37%, Niemcy – 25%, Australia i Nowa Zelandia – 20%, Francja – 18%, kraje skandynawskie – 14%, Włochy – 14%, Szwajcaria – 11%, Austria – 9% oraz Wielka Brytania – 7%¹³.

Bliższych informacji na temat charakterystyki potencjalnych migrantów dostarczają badania przeprowadzone w Polsce w końcu 1991 r. Celem tych badań było głównie rozpoznanie stosunku respondentów do emigracji zarobkowej i zbadania motywów skłaniających do wyjazdów z kraju. Badania były prowadzone na obszarach o najmniejszej, średniej i najwyższej stopie bezrobocia. Oto najistotniejsze wyniki badań.

Co trzeci (34,5% ankietowanych) wyraził bezpośrednie zainteresowanie emigracją zarobkową – najczęściej krótkotrwałą. Spośród zainteresowanych 21,7% byłoby skłonnych do wyjazdu na 1 rok, jednak zaledwie co dziesiąty z nich podejmował starania w tym kierunku.

Stwierdzono dużą zależność między skłonnością do wyjazdu a wiekiem ankietowanych; najbardziej skora do wyjazdu była grupa osób w wieku 26-30 lat.

¹² Por. R. J. Brynm, *The Emigration Potential of Czechoslovakia, Hungary, Lithuania, Poland and Russia: Recent Survey Results*. „Migration. A European Journal of International Migration and Ethnic Relations” nr 3-4/1991, s. 107-118; A. Statz, *Ausmass Ursachen und Chancen der Ost-West-Wanderungsbewegungen in Europa*. „Blätter für deutsche und internationale Politik” nr 9/1991, s. 1075-1086.

¹³ E. Marek, *Emigracja z Polski*. Warszawa 1992, s. 27; A. Sakson, *Nowa fala migracji w Europie*, „Przegląd Zachodni”, 1995, nr 1, s. 75-86.

Wyższe zainteresowanie chęcią wyjazdu zarobkowego zgłaszali mężczyźni (44% ankietowanych) niż kobiety (25% ankietowanych); niechętnych wyjazdowi było 32% mężczyzn i 52% kobiet.

Nie stwierdzono zależności między poziomem wykształcenia a skłonnością do emigracji zarobkowej; badane osoby legitymujące się wyższym wykształceniem – wbrew obiegowym opiniom – nie przejawiały większego zainteresowania takim wyjazdem niż respondenci o innych (niższych) poziomach wykształcenia; stosunkowo wysoka gotowość wyjazdu deklarowali absolwenci zasadniczych szkół zawodowych.

Wśród motywów skłaniających do wyjazdów czołowe miejsce zajęły:

- chęć poznania świata (36,0% zainteresowanych wyjazdem);
- chęć zarobienia większych pieniędzy (34,5% zainteresowanych).

Dość często jako motyw skłaniający do wyjazdu zaznaczono: brak perspektyw i nadziei na poprawę sytuacji w kraju (26,5% zainteresowanych wyjazdem) oraz trudności w znalezieniu pracy (13,0% zainteresowanych).

Osoby zainteresowane pracą zarobkową w innych krajach najczęściej podawały Stany Zjednoczone, Kanadę oraz Republikę Federalną Niemiec – jako kraj, do którego byłyby skłonne wyjechać w celu zarobkowym¹⁴.

Państwa Europy Środkowo-wschodniej oraz byłego ZSRR są z jednej strony „eksporterami” własnych emigrantów w kierunku Zachodnim, jak również poczynając od 1990 r. przyjmują na swym obszarze coraz większą liczbę przybyszów zarówno z Europy Wschodniej, jak i innych kontynentów. Jest to nowe zjawisko w powojennych dziejach tych państw. Zróżnicowane są formy migracji. Obok migracji dobrowolnych (np. migracja Rumunów do Polski i Niemiec) spotykamy się z migracjami częściowo dobrowolnymi lub przymusowymi (np. migracje Turków z Bułgarii czy też wyjazdy z ogarniętych wojną terenów byłej Jugosławii). Zmiana miejsca pobytu może mieć charakter formalny (uznani azylandzi), tolerowany lub nielegalny. W zależności od długości jej trwania może być ona krótkotrwała (np. kilkudniowe wyjazdy w celach handlowych do Polski mieszkańców byłego ZSRR), kilkumiesięczne lub kilkuletnie (np. nielegalna praca wielu obywateli państw postkomunistycznych w Europie Zachodniej) lub też mieć charakter stały (np. emigrujący na stałe Niemcy z b. ZSRR, Polski i Rumunii).

¹⁴ A. Sakson, Die neue Wanderungsbewegungen polnischer Arbeitskräfte. Eine Dokumentation. „Prokla” nr 2/1991, s. 285-290; T. Oleksyn, Skłonność Polaków do emigracji zarobkowej. Raport z badań Instytutu Pracy i Spraw Socjalnych. Warszawa 1991 (maszynopis).

Sytuacja w poszczególnych krajach jest zróżnicowana i charakteryzuje się wieloma specyficznymi cechami.

Przymusowe wysiedlenia

Każde masowe wysiedlenie ludzi ze środowiska do którego przywykli, stwarza szereg problemów o doniosłym znaczeniu dla socjologa. Wyrывая człowieka z jego fizycznego otoczenia, z którym wiązały go więzi przyzwyczajęń, nawyków, pracy i wspomnień. Pozbawia się go także otoczenia społecznego, środowiska lokalnego, stron rodzinnych i niekiedy ojczyzny.

Każda utrata stron rodzinnych stanowi dramat o wymiarze jednostkowym, doprowadzając często do rozpadu i dezintegracji całych społeczności lokalnych. Potęguje go fakt, iż wysiedleńcy przenoszą się do nowego, często wrogiego środowiska, do którego należy się dostosować, nieraz pod groźbą zdeklasowania się i nędzy. Nowe środowisko różni się zazwyczaj pod względem fizycznym, klimatu, typu osiedlenia czy wyposażenia technicznego. Jednak różni się przede wszystkim odmiennym typem środowiska społecznego, w którym dominują inne poglądy, zwyczaje, obyczaje i panują inne systemy wartości¹⁵.

Fakt przymusowych wysiedleń wpływa zawsze negatywnie na postawę psychiczną jednostek pozbawionych stron rodzinnych.

„Przy migracji przymusowej – pisał w 1946 r. S. Kowalski – emigrant zostaje przez gwałt wyrwany z e środowiska, z własności, z roli społecznej, jaką w nim spełniał, z planu życiowego na przyszłość itd. W takich warunkach osobnik czuje się związany kulturalnie, społecznie i ekonomicznie z dawnym środowiskiem. Wskutek tego w nowym środowisku nie traktuje swego pobytu serio (...), podjęte tam funkcje, urządzenie się domowe itd. traktuje tymczasowo i prowizorycznie. (...) Z powyższych względów asymilacja imigranta przymusowego w środowisku jest trudna, tymczasowa i częściowo pozorna. Pełna asymilacja dokonuje się rzadko”¹⁶.

¹⁵ D. Stola, Migracje przymusowe w historii Europy Środkowej (XIX-XX w.) w: Migracje i społeczeństwa. Zbiór studiów I. Pod red. J. E. Zamojskiego. Warszawa 1995. ; K. Müller, Socjologiczne i psychologiczne następstwa wysiedleń, w: Integracja przesiedleńców w Niemczech Zachodnich. „Archiwum Przekładów”. Zachodnia Agencja Prasowa, Z. 20, Warszawa-Poznań 1960, s. 157-158.

¹⁶ S. Kowalski, Typy migracji. „Wiedza i Życie” 1946, nr 4-5, s. 553. cyt. za A. Kwilecki, Łemkowie. Zagadnienie migracji i asymilacji. Warszawa 1974, s. 34.

Dla socjologa badającego problematykę wysiedleń, które stanowią istotny element przymusowych migracji, istotne jest ukazanie: warunków, w jakich przebiegały wysiedlenia, drogi do nowego miejsca pobytu, procesów adaptacji, integracji lub dezintegracji w nowym środowisku oraz stosunku do dawnego miejsca pobytu. Ważne znaczenie posiadają także psychologiczne następstwa wysiedleń. Bliższa analizę powyższych zagadnień należy jednak poprzedzić socjologiczną refleksją nad pojęciem ojczyzny.

Jednym z typów masowej migracji są wysiedlenia przez które rozumie się póldobrowolne lub przymusowe przemieszczenia określonej grupy ludności z jej dotychczasowego środowiska i przeniesienia jej z reguły, na terytorium innego państwa. Są one często wynikiem i następstwem prowadzonych wojen lub też rezultatem określonych umów międzypaństwowych. O przymusowych wysiedleniach mówimy wtedy, gdy migrujący występuje jako przedmiot podejmowanej przez tzw. wyższy autorytet działalności i nie ma możliwości decydowania o swoim losie. Istotnym czynnikiem charakteryzującym przymusowe wysiedlenia jest fakt, iż mając charakter masowy obejmują swym zasięgiem całą lub większość danej grupy regionalnej, etnicznej, narodowej czy wyznaniowej oraz wykluczają możliwość wyboru miejsca osiedlenia.

Umowy i porozumienia w sprawie transferu ludności dzielą się na te, które zawierają otwarty warunek tzw. obligacji, tzn. wykluczają możliwość wyboru miejsca pobytu (migracja przymusowa), mówią o „obligacji ukrytej”, ale wynikającej z interpretacji porozumienia czy też z ducha umowy (migracja póldobrowolna) oraz przewidujące wolny wybór pozostania lub przesiedlenia się (migracja dobrowolna). Teoretycznie, w tej ostatniej kategorii, zawiera się możliwość działania przymusu sytuacyjnego (tzw. migracja z „konieczności”) wynikającego ze stosunku społecznej większości do przemieszczania się.¹⁷

Jednym z charakterystycznych przejawów XX w. są masowe migracje różnych grup społecznych i narodowych. Już w latach 1913-1914 wysiedlonych zostało przez Bułgarów i Turków 250 tys. Greków z Tracji i Anatolii do Grecji oraz 400 tys. Mułzumanów i Turków wysiedlonych było przez Greków, Serbów i Bułgarów z Macedonii Zachodniej i Turcji do Anatolii. W okresie od maja 1915 do lipca 1916 stron rodzinnych pozbawiono 2 mln Armeńczyków, którzy wysiedleni zostali przez Turków z Armenii Osmańskiej i Anatolii do Syrii. Szacuje się, iż w wyniku tej barbarzyńskiej akcji śmierć poniosło około 1,5 mln osób. Ogółem w latach 1912-1917 wysiedlono około 3 mln osób.

¹⁷ Por. J. Czerniakiewicz, repatriacja ludności polskiej z ZSRR. 1944-1948. Warszawa 1987, s. 26-31.

Gotthold Rhode w interesującej pracy pt. *Völker auf dem Wege... Verschiebungen der Bevölkerung in Ostdeutschland und Osteuropa seit 1917* (Kiel 1952) dokonuje zestawienia masowych przemieszczeń ludności w Europie w latach 1917-1951. W okresie tym zanotowano 117 różnego rodzaju form transferu ludności, który objął ogółem 54,6 mln osób (z tego w okresie: 1917-1939 – 12,6 mln osób; 1939-1944 – 12,3 mln i w okresie od jesieni 1944 r. do 1951 r. – 30 mln). Jedną z dominujących form masowych przemieszczeń ludności były przymusowe wysiedlenia (*Zwangsaussiedlung*)¹⁸.

W latach 1951-1999 wysiedlono ogółem około 8,6 mln osób. Problem ten ilustruje tabela 2.

Tabela 2. Wysiedlenia, deportacje i ucieczki w latach 1951–1999

Okres lat	Liczba wysiedlonych łącznie ze zmarłymi	Grupa ofiar	Wysiedleni przez	Wysiedleni, deportowani, uciekinierzy	
				z	do
czerwiec 1951	40 000	Serbowie, Rumuni, Niemcy	Rumunów	rumuńskiego Banatu	stepów Baraganu/Wołoszczyzny
jesień 1956–1957	190 000	Węgrzy	(ucieczka)	Węgier	Europy Zachodniej, USA
lipiec/sierpień 1974	200 000	greccy Cypryjczycy	Turków	Północnego Cypru	Południowego Cypru
1989	300 000	Turcy, Muzułmanie	Bułgarów	Bułgarii	Turcji
lipiec 1991–1995	50.000	Chorwaci	Serbów	Bośni, Chorwacji	innych części kraju
1988–1994	230 000	Armeńczycy	Azarów	Azerbejdżanu	Armenii/Gór Karabachu
1988–1994	190 000	Azarowie	Armeńczyków	Armenii/Gór Karabachu	Azerbejdżanu
Lato 1991–lato 1995	600 000	Serbowie	Chorwatów, Muzułmanów	Chorwacji, Bośni	Serbii, Montenegro
kwiecień 1992–1995	1 200 000	Bośniacy muzułmańscy	Serbów, Chorwatów	Bośni-Hercegowiny	innych części kraju
1992–1995	150 000	Muzułmanie	Serbów	Sandschak/Jugosławii	innych części kraju
sierpień 1992–grudzień 1993	250 000	Gruzini	Abchazów	Abchazji/Gruzji	Gruzji

¹⁸ G. Rhode, *Völker auf dem Wege... Verschiebungen der Bevölkerung in Ostdeutschland und Osteuropa seit 1917*. Kiel 1952.

Okres lat	Liczba wysiedlonych łącznie ze zmarłymi	Grupa ofiar	Wysiedleni przez	Wysiedleni, deportowani, uciekinierzy	
				z	do
październik/ listopad 1992	70 000	Inguszezi	Osetów, Rosjan	Północnej Osetii	Inguszetii
grudzień 1994 sierpień 1996 wrzesień 1999–2001	36 000	Czeczeni	Rosjan	Czeczenii	innych części kraju i Inguszetii
Kwiecień/ lipiec 1994	3 000 000	Hutu	Tutsi	Ruandy	Kongo- Kingszasa
maj/sierpień 1995	160 000– –200 000	Serbowie	Chorwatów	Krainy; Sławonii/ Chorwacji	Bośni, Serbii
grudzień 1988– czerwiec 1999	1 250 000	Albańczycy	Serbów	Kosowa	Albanii, Macedonii, innych części kraju

Źródło: opracowanie własne

Przymusowe i półdobrowolne przejawy migracji na obszarze Polski

Wybuch drugiej wojny światowej początkuje przymusowe migracje obywateli polskich, które w latach 1939-1959 objęły swym zasięgiem około 8,1 mln osób.

Okres 1939–1944

Działania wojenne związane z wybuchem II wojny światowej oraz realizacja polityki ludnościowej na obszarze II Rzeczypospolitej dokonywane przez okupacyjne władze Trzeciej Rzeszy oraz ZSRR legły u podstaw masowych deportacji i wysiedleń ludności polskiej, ukraińskiej, białoruskiej, żydowskiej, a także niemieckiej.

A. Wysiedlenia i przesiedlenia przeprowadzone przez władze okupacyjne Trzeciej Rzeszy

1. Przymusową migrację (ucieczka, ewakuacja, wysiedlenia, internowania) na ziemiach polskich, spowodowaną agresją niemiecką na Polskę jesienią 1939 r., zapoczątkowało przejście we wrześniu polskich żołnierzy i oficerów oraz ludności cywilnej do Rumunii, Litwy, Łotwy i na Węgry. Wybuch wojny uniemożliwił ponadto powrót do kraju 17 tys. przebywających na Łotwie robotników sezonowych. Łączną liczbę uchodźców do tych

krajów szacuje się na 125-150 tys. osób, w tym około 90 tys. wojskowych. Z tej liczby około 50 tys. osób przedostało się do Europy Zachodniej¹⁹.

2. Na mocy dekretu z dnia 7 października 1939 r. dotyczącego umacniania niemieckiej władzy okupacyjnej Trzeciej Rzeszy przystąpiły do wysiedleń ludności polskiej i żydowskiej z ziem wcielonych do Rzeszy (Wolne Miasto Gdańsk wraz z woj. pomorskim i skrawkami woj. warszawskiego oraz częścią należącą poprzednio do Niemiec Prus Wschodnich tworzyły okręg Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie, Poznańskie wraz z niewielkimi częściami woj. łódzkiego i warszawskiego weszły w skład okręgu Rzeszy Kraj Warty, ziemia ciechanowska stała się częścią prowincji Prusy Wschodnie, Górny Śląsk zaś i przylegające doń powiaty woj. kieleckiego i krakowskiego stanowiły odrębną jednostkę administracyjną, tzw. rejencję katowicką, która znalazła się w granicach prowincji śląskiej).

W wyniku kolejnych fal wysiedleń ludności polskiej i żydowskiej do Generalnego Gubernatorstwa (GG-Generalgouvernement) stanowiącego swoistą kolonię niemiecką całkowicie zależną od Rzeszy a stworzoną dekretem z 26 października 1939 r. na obszarze centralnej Polski, wysiedleniu uległo ogółem 985 tys. osób, co stanowiło około 1/9 ogółu Polaków i Żydów zamieszkujących ten obszar w przededniu wojny²⁰.

3. Na miejsce wysiedlonej ludności polskiej i żydowskiej z ziem wcielonych do Trzeciej Rzeszy władze niemieckie postanowiły osiedlić ludność niemiecką. W wyniku kolejnych fal przesiedleń, które miały charakter dobrowolny, częściowo dobrowolny lub przymusowy (Umsiedler, Flüchtlinge, Rücksiedlung), a opierały się na umowach państwowych zawartych w latach 1939-1942 z Łotwą, Estonią, ZSRR, Litwą, Rumunią i Bułgarią, na tereny II

¹⁹ Por. Cz. Łuczak, Przemieszczenia ludności z Polski podczas drugiej wojny światowej, w: Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych (XVIII-XX wiek). Pod red. A. Pilcha. Warszawa 1984, s. 451-454.

²⁰ Z Kraju Warty w latach 1939-1944 wysiedlono ogółem około 714 tys. osób, tj. 1/5 ogółu mieszkańców tego terenu, z okręgu Gdańsk-Prusy Zachodnie deportowano do GG ogółem 122 tys. osób, z rejencji katowickiej – 81 tys., z rejencji ciechanowskiej około 21 tys. osób. Por.: W. Jastrzębski, Hitlerowskie wysiedlenia z ziem polskich wcielonych do Rzeszy w latach 1939-1945. Poznań 1968, s. 133, 134, także J. Marczewski, Hitlerowska koncepcja polityki kolonizacyjno-wysiedleńczej i jej realizacja w „Okręgu Warty”. Poznań 1979; Cz. Łuczak, Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce. Poznań 1979; Położenie ludności polskiej w tzw. Kraju Warty w okresie hitlerowskiej okupacji. Wybór źródeł. Oprac. Cz. Łuczak, w: Documenta Occupationis. T. XIII. Poznań 1990; M. Rutowska, Wysiedlenia ludności polskiej z Kraju Warty do Generalnego Gubernatorstwa 1939-1941. Poznań 2003.

Rzeczypospolitej, które wcielone zostały do Rzeszy, trafiło ogółem 840 tys. Auslandsdeutsche²¹.

4. Ze wszystkich przeprowadzonych przez Trzecią Rzeszę na obszarach Polski przemieszczeń ludności największą liczbę osób deportowano na roboty do Niemiec i okupowanych przez nią krajów. Pomimo, iż początkowo akcja opierała się na dobrowolnym werbunku, stopniowo wskutek zdecydowanego oporu społeczeństwa polskiego zaczęła się przeradzać w działania przymusowe, których najbardziej spektakularnym przejawem były stosowane na masową skalę od połowy 1940 r. łapanki uliczne. Trwały one do ostatnich dni okupacji. Najwięcej zorganizowano ich na obszarze GG. Ogółem deportowano na roboty z Polski (w granicach z 1938 r.) ponad 2,8 mln osób²².

5. Wśród innych form deportacji i wysiedleń stosowanych przez okupantów hitlerowskich na ziemiach polskich należy uwzględnić:

- zagładę narodu żydowskiego oraz polskich Cyganów;
- wywóz ludności polskiej w celach germanizacyjnych (ogółem władze hitlerowskie uprowadziły i rozlokowały w Rzeszy i Austrii łącznie około 200 tys. polskich dzieci, z których udało się odzyskać 15-20%);
- ewakuację ludności w ostatnich miesiącach okupacji²³.

B. Deportacje przeprowadzone przez władze okupacyjne ZSRR

Jednym z następstw aneksji ziem polskich dokonanych przez ZSRR po 17 września 1939 r. był wielki plan deportacji milionów obywateli, głównie Polaków, ale także Ukraińców, Białorusinów, Litwinów, Łotyszy, Estończyków i Żydów w głąb ZSRR. Miał on na celu usunięcie „elementów socjalnie niebezpiecznych i antysowieckich”, wyniszczenie deportowanej ludności w więzieniach i obozach pracy przymusowej lub w miejscach

²¹ Por. J. Sobczak, Hitlerowskie przesiedlenia ludności niemieckiej w dobie II wojny światowej. Poznań 1966. Por. także G. Rhode, Völker auf dem Wege..., Verschiebungen der Bevölkerung in Ostdeutschland und Osteuropa seit 1917. Kiel 1952.

²² Z Generalnego Gubernatorstwa i okręgu białostockiego (do 7 VII 1944 r.) – 1. 214 mln, z Powstania Warszawskiego – 67 tys. , z GG (w listopadzie i w grudniu 1944 r.) – 16 tys. , Polacy z pozostałych ziem wcielonych – 706 tys. , z Kresów Wschodnich – 500 tys. , byli polscy jeńcy wojenni, którym narzucono status robotnika cywilnego – 300 tys. , z Kraju Warty do Francji – 23, 5 tys. Por. Cz. Łuczak, Praca przymusowa Polaków w Trzeciej Rzeszy. Warszawa 1999, tegoż, Przemieszczenia ludności z Polski..., s. 461.

²³ Por. tamże, s. 455-480.

osiedlenia w północnej części Rosji europejskiej, na Syberii i w Azji Środkowej, gdzie warunki pracy, mieszkaniowe, klimatyczne oraz głód dziesiątkowały deportowanych i gdzie nie mieli oni zapewnionych podstawowych środków egzystencji.

Od zimy 1940 r. do pierwszej połowy 1941 r. władze ZSRR przeprowadziły cztery masowe deportacje ludności obejmujące ponad 1,2 mln obywateli polskich; w 50% byli to Polacy, Żydzi stanowili 30%, a Ukraińcy i Białorusini 20%²⁴. NKWD zamordowało w 1940 r. ponad 22 tys. internowanych oficerów polskich w obozach i więzieniach Ostaszkowa, Kozielska, Starobielska i Charkowa.

Okres 1944–1950

Działania wojenne 1944 i 1945 r. oraz późniejsze zmiany granic państwowych wywarły istotny wpływ na przymusowe migracje na obszarach dawnej II Rzeczypospolitej oraz kształtującej się po II wojnie światowej Polski Ludowej.

A. Deportacje i wysiedlenia dokonywane przez władze ZSRR

Oddziały Armii Czerwonej przekraczając w 1944 r. granice II Rzeczypospolitej przystąpiły do systematycznie prowadzonych akcji deportacyjnych w głąb ZSRR. Swym zasięgiem obejmowały one następujące grupy:

- ludność polską i żydowską z Kresów Wschodnich i Polski centralnej w latach 1944-1945,
- żołnierzy polskich podziemia zbrojnego,

²⁴ Pierwszą deportację przeprowadzono 10 lutego 1940 r. , objęła ona 220 tys. osób (mężczyzn, kobiety, dzieci), głównie średnich i niższych funkcjonariuszy państwowych oraz osadników rolnych i gajowych z rodzinami, wywiezionych na północne tereny Rosji europejskiej. Druga deportacja dokonana 13 kwietnia 1940 r. objęła ponad 320 tys. osób, głównie kobiety i dzieci z rodzin uprzednio aresztowanych funkcjonariuszy państwowych, ziemian oraz ludność pasa nadgranicznego. Transporty kierowano na południe Rosji azjatyckiej, przeważnie do Kazachstanu. W maju wywieziono także Żydów i Białorusinów z powiatów: białostockiego, lidzkiego i grodzieńskiego. Trzecia deportacje przeprowadzono między czerwcem a lipcem 1940 r. i objęła ona niemal wyłącznie uchodźców z zachodnich i centralnych województw polskich w sumie ponad 240 tys. Osób. Ludność tę rozmieszczono w północnych rejonach ZSRR. Czwarta deportacja z czerwca 1941 r. , głównie z Wileńszczyzny, objęła inteligencję, kolejarzy i innych wykwalifikowanych robotników, itp. – ogółem 300 tys. osób. Deportacje z poszczególnych rejonów ziem wschodnich II Rzeczypospolitej liczbowo przedstawiały się następująco: rejon Białegostoku, Lidy, Grodna i Wilna – 300 tys. , Polesie i Nowogródzczyzna – 200 tys. , Wołyń – 250 tys. oraz Małopolska Wschodnia – 400 tys. Por. J. Siedlecki, Losy Polaków w ZSRR w latach 1939-1986. Londyn 1987, s. 44-47.

- ludność polską, mazurską, warmińską, kaszubską, śląską i niemiecką z obszarów należących w 1937 r. do Trzeciej Rzeszy.

Ogółem deportowano kilkaset tysięcy osób w głąb ZSRR²⁵. Na mocy porozumień PKWN i TRJN z władzami ZSRR zawartych w 1944 i 1945 r. przystąpiono do masowych przesiedleń ludności polskiej i żydowskiej (obywateli II Rzeczypospolitej) z ZSRR do Polski. Migracje te, które miały charakter przesiedleń dobrowolnych, półdobrowolnych lub przymusowych poprzedzone zostały ucieczkami Polaków z Wołynia i Małopolski Wschodniej w wyniku zbrodniczych akcji nacjonalistów ukraińskich²⁶. Całość akcji określono mianem „repatriacji”. Ogółem w latach 1944-1948 do Polski przybyło z terenów ZSRR ponad 1,5 mln osób, w tym z terenów republik: ukraińskiej – 788 tys., białoruskiej RS – 274 tys., litewskiej RS – 178 tys., oraz pozostałych obszarów ZSRR – 263 tys. osób²⁷. W latach 1945-1949 do Polski powróciło także wielu Polaków z zachodu Europy (Francji, Belgii, Niemiec i Anglii).

B. Przesiedlenia dokonywane przez władze Trzeciej Rzeszy

Wkroczenie wojsk radzieckich na obszary II Rzeczypospolitej oraz Trzeciej Rzeszy poprzedzone zostało w latach 1944-1945 masowymi ewakuacjami oraz ucieczkami przed zbliżającym się frontem ludności niemieckiej oraz ludności rodzimej i częściowo ludności polskiej w głąb Rzeszy. Objęła ona swym zasięgiem wieleset tysięcy osób i poprzedziła akcje

²⁵ Por. J. Siedlecki, op. cit. , s. 190-232; Deportacje i przemieszczenia ludności polskiej w głąb ZSRR 1939-1945. Przegląd piśmiennictwa. Warszawa 1989; Cz. Madajczyk, Badania losu ludności polskiej represjonowanej przez władze sowieckie w latach II wojny światowej (na wschód od Bugu), w: Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR. Pod red. H. Kubiaka, T. Palecznego, J. Rokickiego, M. Wawrykiewicz. Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 265-272; Ciesielski, G. Hrycak, A. Sebrakowski, Masowe deportacje radzieckie w okresie II wojny światowej.

²⁶ Por. R. Torzecki, Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenach II Rzeczypospolitej. Warszawa 1983; B. Skaradziński, Białorusini, Litwini, Ukraińcy. Białystok 1990; W. Siemaszko, Stan badań nad terrorem ukraińskim na Wołyniu w latach 1939-1944. „My na Wschodzie” 1992, nr 11-12.

²⁷ Por. K. Kersten, Repatriacje ludności polskiej po II wojnie światowej (studium historyczne). Warszawa 1974; tejeż, Przemiany struktury narodowościowej Polski po II wojnie światowej. Geneza i wynik. „Kwartalnik Historyczny” 1969, nr 2, tejeż, Kształtowanie stosunków ludnościowych, w: Polska Ludowa 1944-1950. Pod red. F. Ryszki, Warszawa 1974; J. Siedlecki, op. cit. , s. 232-236; Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944-1947. Wybór, opracowanie i redakcja dokumentów S. Ciesielski. Warszawa 1999.

zorganizowanych wysiedleń ludności niemieckiej przeprowadzonej przez władze polskie w latach 1945-1950²⁸.

C. Wysiedlenia dokonywane przez władze polskie

1. Na podstawie odpowiednich umów z rządami radzieckiej Ukrainy i Białorusi (z 9 IX 1944 r.) i Litwy (z 22 IX 1944 r.) oraz rządem radzieckim (z 6 VII 1945 r.) w latach 1945-1946 Polskę opuściło w sposób dobrowolny, półprzymusowy i pod przymusem²⁹ 482 tys. Ukraińców, którzy wyjechali do USRR³⁰, 36 tys. Białorusinów i niecały 1 tys. Litwinów³¹, łącznie 518 tys. osób. Przesiedlenie tej ludności zostało w zasadzie zakończone w sierpniu 1946 r.³².

2. W wyniku postanowień konferencji w Poczdamie władze polskie w latach 1945-1949 przystąpiły do masowej akcji przymusowych wysiedleń ludności niemieckiej. W latach 1945-1949 opuściło Polskę około 3,2 mln Niemców³³. Organizowane przez władze polskie

²⁸ Por. Die Räumung des „Reichsgaus Wartheland“ von 16. bis 26. Januar 1945 im Spiegel amtlicher Berichte. Bearbeitet von J. Rogall. Sigmaringen 1993; Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost- und Mitteleuropa. Bd. 1-3. Bonn 1957.

²⁹ Sytuacja taka miała miejsce wśród ludności białoruskiej zamieszkałej w woj. białostockim, gdzie chodząc po domach dokonywano przymusowego wciągania na listy przeznaczonych do wysiedleń (por. E. Mironowicz, Białorusini w Polsce 1944-1949. Warszawa 1993, s. 136-140) oraz wśród ludności ukraińskiej (por. E. Misiło, Polityka narodowościowa wobec Ukraińców 1944-1947, w: Polska-Polacy-mniejszość narodowa. Pod red. W. Wrzesińskiego. Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 391-407.

³⁰ Por. Ukraińcy w Polsce. Warszawa 1993. T. A. Olszański, Zarys historii Ukrainy w XX wieku. Warszawa 1990.

³¹ Por. tamże oraz A. Sadowski, Narody wielkie i małe. Białorusini w Polsce. Kraków 1991; P. Wróbel, Kształtowanie się białoruskiej świadomości narodowej a Polska. Warszawa 1990.

³² Por. K. Kersten, Kształtowanie stosunków ludnościowych..., s. 132-134.

³³ Por. K. Skubiszewski, Wysiedlenia Niemców po II wojnie światowej. Warszawa 1968; A. Sakson, Mniejszość niemiecka na tle innych mniejszości narodowych we współczesnej Polsce. „Przegląd Zachodni” 1991, nr 2; Die Aussiedler in der Bundesrepublik Deutschland. Herkunft, Ausreise, Aufnahme. Hrsg. Von W. Arnold. Wien 1980.

wysiedlenia poprzedzone były częstymi tzw. dzikimi wysiedleniami organizowanymi przez polskie władze wojskowe³⁴.

3. Masowa zagłada narodu żydowskiego oraz liczne przejawy polskiego antysemityzmu, których kulminacyjnym punktem był pogrom w Kielcach w 1946 r. skłoniły resztę ocalałych Żydów do dobrowolnej czy też bardziej lub mniej dobrowolnej emigracji z Polski. Brak jest dokładnych statystyk powojennej emigracji Żydów, ale nawet niepełne dane pozwalają stwierdzić, że objęła ona więcej niż połowę uratowanych z zagłady. W latach 1945-1955 wyjechało z Polski z górą 200 tys. Żydów, w tym w latach 1949-1951 w zorganizowanych transportach do Izraela wyjechało blisko 28 tys. osób³⁵.

W okresie od 28 kwietnia do 30 lipca 1947 r. władze polskie przeprowadziły deportacje ludności ukraińskiej i łemkowskiej, która zamieszkiwała południowo-wschodnie obszary Polski. W ramach Akcji „Wisła” wysiedlono ponad 140 tys. osób, które osadzono na ziemiach zachodnich i północnych (głównie woj. olsztyńskie, koszalińskie, gorzowskie i legnickie). Przedsięwzięcie to poza rozbiciem Ukraińskiej Powstańczej Armii miało na celu przede wszystkim likwidację ukraińskiej mniejszości narodowej. W 1948 r. do Polski przybyło 10 tys. Greków i Macedończyków, uchodźców politycznych z Grecji³⁶.

Okres 1956–1989

W latach 1955-1958 miała miejsce druga fala przesiedleń Polaków z ZSRR. Do Polski (głównie na ziemie zachodnie i północne) przybyło dobrowolnie lub półdobrowolnie około 200 tys. osób³⁷.

W wyniku kolejnych fal przesiedleń głównie z lat 1956-1959, 1970-1978 oraz 1980-1989 o charakterze dobrowolnym lub półdobrowolnym, w latach 1956-1989 opuściło Polskę około

³⁴ Utracona ojczyzna. Przymusowe wysiedlenia, deportacje i przesiedlenia jako wspólne doświadczenie. Pod red. H. Orłowskiego i A. Saksona. Poznań 1997; B. Nitschke, Wysiedlenie ludności niemieckiej z Polski w latach 1945-1949. Zielona Góra 1999.

³⁵ Por. K. Kersten, Polacy. Żydzi. Komunizm. Warszawa 1992, s. 151-152.

³⁶ Por. Akcja „Wisła” Dokumenty. Oprac. E. Misilo. Warszawa 1993; M. Wojecki, Uchodźcy polityczni z Grecji w Polsce 1948-1975. Jelenia Góra 1989.

³⁷ Por. K. Żygulski, Repatrianci na Ziemiach Zachodnich. Studium Socjologiczne. Poznań 1962, s. 62; J. Siedlecki, op. cit., s. 236-244; M. Latuch, repatriacja ludności polskiej w latach 1955-1960 na tle zewnętrznych ruchów wędrowniczych. Warszawa 1961.

1 mln osób, narodowości niemieckiej, w tym znaczna część ludności rodzimej, która udała się głównie do RFN³⁸.

W latach 1968-1969 miał miejsce dobrowolny, ale w istocie wymuszony przez tzw. przymus sytuacyjny, exodus ludności żydowskiej z Polski. U przyczyn tego zjawiska, które objęło swym zasięgiem około 20 tys. osób leżały rozgrywki polityczne w łonie kierownictwa PZPR. Wyjeżdżający kierowali się głównie do Izraela, Europy Zachodniej oraz USA³⁹.

Wprowadzenie stanu wojennego w Polsce w dniu 13 grudnia 1981 r. spowodowało półprzymusową lub wymuszoną przez władzę emigrację polityczną tzw. „solidarnościową”. O wiele szerszy zasięg miała emigracja z lat 1981-1989, u której podłoża legły brak perspektyw życiowych oraz zła sytuacja ekonomiczna wielu Polaków⁴⁰.

Ogółem w latach 1939-1989 w Rzeczypospolitej w wyniku różnego rodzaju migracji o charakterze przymusowym lub półdobrowolnym (deportacje, ucieczki, wysiedlenia, przesiedlenia, wymuszona emigracja) swe strony ojczyste w sposób trwały lub czasowy utraciło 10 mln osób, w tej liczbie byli; Polacy, Żydzi, Niemcy, Ukraińcy, Białorusini oraz Litwini.

³⁸ Por. A. Sakson, Stosunki narodowościowe na Warmii i Mazurach 1945-1997. Poznań 1998, J. Korbel, Polska ludność rodzima. Migracje w przeszłości i w perspektywie – analiza uwarunkowań. Opole 1986, tenże; Emigracja z Polski do RFN. Wybrane problemy Opole 1983.

³⁹ Por. J. Eisler, Marzec 1968. Warszawa 1991. D. Stola, Emigracja Pomarcowa. Warszawa 2000.

⁴⁰ Por. A. Pilch, M. Zgórniak, Emigracja po drugiej wojnie światowej, w: Emigracja z ziem polskich...; Nowa emigracja i wyjazdy zarobkowe za granicę. Pod red. W. Misiaka. Wrocław 1991.